

KERESZTÉNY MAGVETŐ.

XLIV. évf.

September — October

5-ik füzet.

Új és régi dolgok.¹

Minden írástudó, ki a mennyeknek országában megtanított, hasonlatos valamely gazdához, ki az ő élésházából hoz elő őt és újat. Máté XIII: 52.

A mennyeknek országa hasonlóan más ős keresztény fogalmakhoz, napjainkban nagy átváltozáson ment keresztül. Igaz, hogy mi most is imáinkba foglaljuk ezt a régi kérést: „Jőjjön el a te országod“, de mi ez alatt nem valami olyan dolgot értünk, mint a hogy a Jézus kortársai sem éppen azt értették, a minek el kell jönni; mert szerintünk Isten országa már itt van. Mi állandóan Isten uralma alatt élünk és az ő hatalma kormányozza a világot nálunk nélkül s befolyásolja lelkünket. Minden rezgés a nagy űrben, minden érzés szivünkben az ő igazgatása alá esik és ahoz tartozik. Az Isten országa ennél fogva képes kifejezése a legfőbb egységnek, melyet a tudomány a világegyetemben lát, az értelem keres a gondolatban és a társadalmi reformátornak reménye, mivel ugyanez az eszmény behat az élet minden viszonyába, a testvériségnek számtalan eszményeit teremti meg, letöri a faj és hit korlátait, és arra törekszik, hogy az emberi tevékenységnek sokféle formáit az iparban és kereskedelemben, a politikában és üzletben, a költészetben, bölcselében, tudományban és művészetben az igazságosságnak egy hatalmas rendjébe foglalja, a mely mindig az egésznek javára szolgáljon. Itt van az a főszegező eszköz, a mely által minden emberi működés végeredményében megpróbáltatik; de ennek haszna egy kéréshetetlen feltételtől függ — az időtől. Az utolsó ötven év uralkodó gondolata, a mióta Darwin a biologia mezején halomra döntötte a korábbi nemzedékek gondolkozójának

¹ *Carpenter Estlin* értekező beszöde. Mondotta a brit és külföldi unitarius társulat 1909. évi gyűlése alkalmával.

szemlélődéseit — az evolutio lett. Egy fejlődés időszakában vagyunk, a melynek kezdetét és végét nem tudjuk; csak azt tudjuk, hogy a jelenkor erőinek gyökerei a múltban vannak és a jövő alakulásai csak azon erők segítségével fognak történni, a melyek most fel vannak halmozva. Az élet formái e szerint mindig alkalmazkodni képesek a változás feltételeihez és az élet mégis ugyanaz a legegyszerűbb sejtől kezdve a Shakespeare agyvelejéig. A társadalmi rend folyton szövénnyesebbé lesz a Kent barlangja lakóinak első küzdőitől kezdve — akár egy mással, akár a hienával és medvével küzdve — azon birodalomig, a mely békét és törvényt teremt a földgömbön; de születés és halál, éhség és ruházat annak kikerülhetetlen tényezői maradnak. A vallás reszketve indul az ismeretlen félelmek között s lassu és nehéz utat tesz előre, a mig az Atya keblén békésen megnyughatik, de megmarad a Láthatatlan magyarázatának és a felé való hajlandóságnak. A kimagyarázandó tények és azok kimagyarázására szolgáló módszerek teljesen átalakulhatnak, de a jövő egyháza soha sem szakíthatja el magát a mult hitnyilvánulásaitól; ezek átalakulhatnak, tisztulhatnak, kiterjedhetnek, gazdagabbakká, eszményisebbekké lehetnek, kiküszöbölni vagy lerontani nem lehet.

Mindezeket láthatjuk a gondolkozás és cselekvés más köreiben is, mint a melyekkel tulajdonképpen foglalkozunk. A nehézség ennél fogva mindig abban áll, hogy az ót és újat saját magunkra nézve kiegyeztessük és a gyors és eredményes haladást a legkisebb zavar nélkül biztosítsuk. Azon naptól fogva, hogy az apostolok először hirdették a kereszténységet, mindig módosulásokra szorult. Egyetlen léleknek oly erős és mély tapasztalatából indul ki, a mely képes volt azóta korszakok sulyát kiállani. De azonnal tömeget teremt, községeket szervez, jótékony hatást gyakorol a társadalmi életre és megalkotja egy nagy politikai rendben, a melyre épít, a középkor egyházának mesteri épületét. Senki sem nézheti mély rokonszenv és csodálkozás nélkül azt a nagy felfogást, a mely — például — mindenek előtt először az Augustinus irataiban nyilvánul. Ő az emberiség egész történetét egy rendezett célba gondolta összefoglalni, hogy az emberiség nevelése az örökkévaló fönségének szolgáljon, annak akaratját teljesítse és megfeleljen az ő szeretetének. A homályos és távoli multat megvilágította a

mindig fénylő igazságnak tisztább kijelentése és a teremtésnek egész sorozata az angyalok sergének hatalmas hierarchiájával együtt hálás és örökös dicséretzengő testvériségbe foglaltatott egybe. Hogy egy ilyen egyház a hívők felett bölesőjétől sirjáig örködni, lépteit vezetni és tevékenységét irányítani alkalmas; hogy az őt a szentségekkel ellátva, a természetfeletti életbe avatja, hogy az magaviseleti szabályokat ir elébe s a szentek erélyét ébreszti fel; hogy az a tudománynak minden ágát rendezni igyekszik, hogy az a tanulás dajkája és a művészet ihletője kell hogy legyen; hogy az templomokat építhet, kórházakat alapíthat és háborukat csinálhat; hogy az királyokat ültethet fel és tehet le; és egy Divina Comediát és egy Imitatio Chisti-t írhat — mutatja a kollektiv eszménynek rendkívüli hatalmát és annak az emberi lélek megnyugtatóására és fenntartására szolgáló folyton tartó erejét. Legyen, hogy papjai gyakran hűtelenek voltak, hogy ellenőrzése zsarnoksággá fajult és kegyessége nem ritkán szégyenteljes volt. Legyen, hogy rémületbe ejtette az a nagy hatalom, a melyet gyakorolt és reszketett azoktól a tényektől, a melyeknek a szülőanyja volt; nem élt és nem él most se romlásából, hanem igazságából, abból a kielégítésből, a melylyel az emberek jobb vágyakozásainak szolgált és nemesebb törekvéseinek nyújtott, a lovagok és missionáriusok bátorságából, az apácák gyöngédségéből; azon kimaradhatatlan segélyéből és láthatatlan kegyéből a megszámlálhatatlan hű életnek és alázatos imáknak, a melyek betöltötték a gondolat és érzés légkörét és a hívőt a földi jóléten át a menny dicsőségéhez juttatta.

Kikerülhetetlen volt, hogy ezen összefoglaló és egybetartó forma ellen támadt reakciónak egy szélső individualismust kellett eredményezni, a melyben a megváltás egész műve egy egyszerű közvetítőben összpontosult, a hol a bűnös és a megváltó találkoztak. A katolikus felfogással szemben pedig, a mely az egyház által a megtestesülés jótéteményeinek folytonos kiterjesztéséről titokszerűen gondoskodott és a hívőt az isteni életnek állandó hatásaival táplálta, az evangélikus felfogás keletkezett, a mely a keresztet tette a megváltás nagy eszközévé és a Kálváriába foglalta össze az Isten önfeláldozásának egész végtelenségét. Ezen bámulatra méltó tény mellett a sacramentumok és papság kiestek. Az egyház megszűnt az üdv médiuma lenni.

Az által, hogy a hívő a megváltó érdemeinek teljes hittel részesevé lett, a Legszentebbhez jutott és az ő Úrának örömébe fogadtatott. És ez megtörténhetik mindenhol és minden időben. Ehez nem volt szüksége sem felszentelt ügynökre, sem oltárra, sem anyagi eszközre. Egy szó, egy könyv elég arra és a mennyei kegyelem a többit elvégzi. Különösen a kiválasztás eszméje rendkívüli erővel hatott az emberi lélekre. A szellemi dolgok közvetlenségére ez fönséges bizonyíték volt. A bűnös a legfönségesebb viszonyba jutott az örök bíróval. Nem angyali sergeknek sora örködött lélekzet folytó érdekléssel a nagy eredmény felett, a csendes magányban, a szív magába mélyedve, midőn a világ s annak minden lármája eltűnik, hallhatóvá lett a szózat: „A te hited megtartott tégedet“ és a megváltás teljessé lett. Ez mély és igazolt tapasztalat. S kétségen kívül kivételes esetekben most is megvalósul és kegyes lelkek ezt mint egyetlen utat ajánlják és erőszakolják reánk szeretetteljes igyekezettel. De ez nem szükségképpen szabály mindenkire nézve s nem is érthető másképpen, mint az elégtételről szóló tannal kapcsolatban. Vannak mindenki életében krisisek, midőn az eltompult lelkiismeret felébred és az ellankadt hajlamok életre kelnek; midőn a szív öntudatára jutván a maga megkeményedésének, megjobbulásért könyörög és az akarat maga magasabbra tör. De a lélek, mely így bűnbánattal tér vissza az Atyai házba, nem talál útjában állomást ezen legendával: „A kereszten kívül nem üdvözölhetsz“. A hűségnek és őszinteségnek minden útja a szentségnek és szeretetnek szentélyéhez vezet és a mint az erkölcsi és vallásos tapasztalat sorozata szélesbedik és emelkedik, egyszersmind összhangzóbbá lesz az értelmi felfogással is, a melyet a modern gondolkozás nyújt a hívő életének szabályozására és fentartására szolgáló új erők között.

Mert mindenki előtt tudva van, hogy a keresztény hagyományok nagy theologiai eszméi gyors módosulás alatt vannak. A történelem, a tudomány és bölcsелеm mivelése egy különböző légkört teremtenek, a melyben a negyedik század vitatkozásai maguktól kihálnak. Az új testamentumnak, a keresztény szertartások és tantételek eredetének, az egyház ősi történetének okmányait újabb tanulmányok világítják meg. Friss és különböző ismereteknek folyama áradoz, a melynek nagy időre van szüksége, hogy felszivodjék. Az a sokféle hatás, a melyet

Babylonia, Persia, Syria, Egyptom, Görögország gyakaroltak a judaismusra, a világegyetemről és annak erőiről nyert tisztultabb felfogások, a farizeusi törvényszerűség formái, a feltámadásról és ítéletről való népies sejtelmek, a jó és rossz hadseregei közötti háboru Mihály és az ő s kigyó parancsára, az utolsó dolgokról való dráma, a melyben a Messiás biztosítani fogja az Isten országának diadalát és végre Istennek aláveti a maga tekintélyét, mindezeket kezdjük megérteni, mint azon kor gondolkozásának lassanként leleplezett tudósításait és képesekké tesznek arra, hogy magunk elé állítsuk a világnak azt a képét, a mely Jézus és az ő követői előtt állott. Sok azon tanulmányok száma, a melyek e célra szolgálnak. Ott vannak azok az istentiszteletek, a melyek a kereszténységet bölesőjében környezték, telve a halálról, a feltámadásról és az Istenről való mystikus társalgásról való sejtellemmel. Ott vannak a gondviselésről, az élet nyugalomáról, az egyetemes béke megállapításáról való lélekemelő eszmék, a melyek az uralkodó Róma fönsége alatt vertek tanyát. Ott vannak a böleselem szemlélődései, a melyek arra a merész következtetésre jutottak, hogy a mi tapasztalatunk csak úgy magyarázható ki, mint egy Rendnek földi mása, a mely először az isteni lélekben támad s ennek segélyével magyaráztatott ki a Messiás személye sokkal lélekemelőbben, mint a hogy a patriarkák vagy a mult törvényhozói valaha tehették. Az új testamentum olvasója az első laptól az utolsóig oly hitelvekre talál, a melyek eltűntek, reményekre, a melyek soha sem valósultak meg és eszmékre, a melyeket időről időre mások váltottak fel. A földi edények a modern tudomány világánál darabokra törtek és az azokban levő kincs valami különbözővé lett, mint a minőnek előbb gyanították. Ez az értékváltozást is magával kell, hogy hozza: de azért ennek a változásnak nem kell szükségképpen veszteségnek, hanem inkább nyereségnek lennie. A Jézushoz való visszatérés a kiterjedt ismeret segítségével csak nagyobb erőt ad az ő tanítása központi eszméjének és megújítja az ő szellemének hatalmát az emberi szivekben. Lehetetlen nem érezni, hogy a németországi tudósoknak egy kiváló serege által vezetett mozgalom a vallás határozott megújódását hozza létre. És ez teljesen érthető. A régi dogma oszlopai összeomlásnak indultak. Mikor az élő emberi tapasztalat egy theologiai felfogás helyébe lép, egyszer-

smind teremtő erőt gyakorol. Éleszti a rokonszenvet, felébreszti a lelkiismeretet, megerősíti az akaratot és az istentisztelet azon szentélybe vezeti, a hol a tanító és tanítvány egymás mellett térdepelhetnek, közösen imádkozhatnak, együtt örvendezhetnek és munkálhatják a közjót.

Ezt a közjót mondotta Jézus az ő népe nyelve szerint Isten országának. Ő a vallást úgyszólván kezdetben már társadalmi oldalairól fogta fel. Valamivel több volt az, mint egyéni kegyesség. Nem volt annak egészen elégtéve a Legfőbbel való titkos beszélgetés által. Az ima, igaz, ez volt: „Isten legyen kegyelmes nekem bűnösnek“, de annak megvalósítása hiányos volt a magányos hitvallás vagy ugyanazon dologért való magányos ima által. Tevékeny részvétet követelt az a rossz elleni és a jó diadaláért való küzdelemben és a publikánusok és esesettek annak inkább eleget tettek, mint a farizeusok és írástudók. Mert az Isten országa ellen ott van az ellenség és a nagymester diadalmas bizalommal mondotta, midőn az ő tanítványai a jó hír hirdetéséből visszatértek, hogy ő látta a sáttánt, mint villámlást leesni az égből. A nagy ellenfél ki lehet üzve a mennyből, de csak azért, hogy lakást találjon a földön és az a feladat, hogy a világ fejedelme legyőzöttessék, azóta az egyházra háromlott. A Jézushoz, az ő eszméihez, céljához, szelleméhez való visszatérés arra hív fel, hogy körülöttünk mindennemű tevékenységet kifejtsünk magunkban. Az utolsó század mozgalma ezen követelményeknek új és nem várt erőt adott. A tudomány lerombolta a menny és pokol közötti régi dualismust és a látható világot, mint egy szerves egységet tüntetvén fel, Istenre helyezte az egész világ kormányzását. De a lélek, a mely megtalálta helyét a nagy Rendben, tudja, hogy soha sem tévelyeghet az atyai házon kívül. Nincsenek mélységek, a hol a teremtő és a teremtett nem találkozhatnak és Isten, mint végtelen ok, minden létnek egyszersmind forrása. De mint az ő birodalma részeseinek a vigasztalásnak minden neme meg van adva. Tudomány, gazdagság, alkalom, kiváltság, hatalom, minden társadalmi intézményünk megvizsgálandók — nem értjük ezt? — egy elv által, hogy azok segítségére vagy akadályozására szolgál-e az Isten gyermekei életének? Roppant nagy kérdés ez, a melynek egész keretére megadni a feleletet nagy időre van szükség. Mi csak a kezdetén vagyunk egy mozgalomnak,

a melynek rendeltetése lassanként előre vinni a létező rendet. A levegő telve van összeütköző kérdésekkel és ellenkező jövendölésekkel. Vészkiáltások és a romlás feletti jajveszoklás állanak szemben a jövő diadal feletti örömujjongással. Egy dolog bizonyos, hogy a vagyon, nyugalom, biztonság, kényelem, jólét, a melyet csak kevesen bírnak, fokozatosan a lehetőleg a nagy tömegnek is birtokába kell hogy jussanak és azt a munkát és fáradságot, a mely az állam fentartására szükséges, azt a törekvést, a mely által a közmívelődés előmozditható, különböző mértékben mindenkinek hordoznia és a magáévá kell tennie. Erre már mindennemű kísérlet meg van téve. Kétségen kívül a tévedéseknek és hiányoknak már egy hosszú lajstroma egybe van állítva. Hozzá kell adnunk azt is, hogy a fenyegető küzdelemnek is a jelei láthatók. Az új kereszténység nem fog utat nyitni sem a pusztában való magányos életre, sem a zárdák részleges socialismusára. A vallás nevében nem fog lehetséges lenni semminemű szerződés a világ és egyház között. Az egyháznak át kell alakitania a világot, különben a világ nyeli el az egyházat. Azt az egységet, a melyet a tudomány a látható rendben észrevesz, a vallás az emberi rendben igyekszik megalapítani. A vallás a fajt úgy fogja, mint a mely megszámlálhatatlan kaposcs által van egymáshoz kötve, minél fogva a különböző csoportok tevékenységének összhangban kell hogy álljanak. Különleges feltételeket nem ír elő, nem állapít meg gazdasági elveket, nem azonosítja magát egy politikai párttal vagy socialis rendszerrel, vagy nemzetközi tervszellettel sem. Bizonyos szellemi célra igyekszik s a mennyiben ez a külső körülményektől függ, a tudományra bizza kitalálni a legalkalmasabb módokat ennek biztosítására. De fejleszteni igyekszik azokat az erőket, a melyek hosszas és nehéz küzdelmekre megkivántatnak. Megteremti a jellem eszményét, a melynek minden lépésnél elől kell járnia. Igyekszik kifejteni az áldozat szellemét, a mely alkalmasabbá teszi a férfiakat és nőket, hogy készek legyenek drága kiváltságokról lemondani. Azoknak, a kik terhes szolgálatra vállalkoznak, a kik látják, hogy mily nehézségekkel jár és mily lassu az ismeretek megszerzése, mily nagy az önzés, a kik a legjobb gyakorlati módszerek megtalálásáért fáradsznak, hogy megvalósítsák a társadalmi és erkölcsi jólétet — azoknak a hit segélyét ajánlja az Istenben való

bizalommal, a ki minket a maga segítőtársául hívott el a világ jólétének emelésére.

Úgy tetszik nekem, hogy ebben lehet legrövidebben meghatározni korunk kötelességét az újabb theologiai mozgalommal szemben, melyet ez a Társulat képvisel. Hosszu útnak tetszhetik az evangélium eredetének irodalmi és történelmi tanulmányozása, a melyhez kötötte a régi theologia az ember megújodását vagy a világ megváltását. De az kétségtelen, hogy a Jézus életének elfogulatlan vizsgálata befolyt a társadalmi és politikai eszmények nagymérvű fejlesztésére s hatalmas ösztönzésül szolgált az Isten országának keresésére. Ha nem csalódom, ebben megtaláljuk a túlzott individualismus helyesbitését, a mely magával hozta azt a veszélyt, hogy sokan kiléptek a kereszténység nagy történelmi egyházaiból. A kritikai szellem felett örködni fog a társadalmi rokonszenv és a vést rejtő intellectualismust enyhíteni fogja az emberi előhaladás nagy hajlama. Mert az a segély, a melyet a modern vágyakozások a theológiától nyertek, minden lépéssel visszavisz a valláshoz. A mily arányban megszűnnek és eloszlanak a zavarok és félreértések, az a kérdés: „Jöjjön el a te országod“ tisztább fényben fog előttünk állani, valamint az Istenben való bizalom, a ki azt várakozásunkon felül megalapítja. Nincs férfi vagy nő, a ki azért küzdeni nem tartaná érdemesnek, vagy megvalósulásában kételkednék. Tudják, hogy a hiv szolgálatnak minden következménye hasznos. Megtanulták, hogy a jó eredményei beláthatatlan messzire kihatnak és a mihez férfiak és nők társasága hozzá fog, annak eredménye nem csekély. Bármily tévedések és hibák, kiváltságok és önzés, faj- és hitüldözés között is a társadalmi rend főleg a hűség egyszerű elemein, a kötelesség gyakran nehéz teljesítésén, a munka és szeretet törvényein, pontos betöltésén nyugszik. Itt közélet van, mely a társadalom minden osztályát áthatja, nincs korlátozva a szín vagy rang vagy nemzetiség által, tulerjed a hegyeken és tengereken, magát mindig az új feltételekhez alkalmazza, új erélyeket hoz létre, nem remélt átalakulásokat megtűr, mégis magával mindig egy maradván, a nehézségeket lassanként legyőzi, szigorubb önfegyelmezésre szoktatván, nemesebb eszményekre indítván, lassanként legyőzi a világ akadályoskodásait. Miként magyarázhatnók ezt inkább, minthogy ez a szellemi hatalom nyilvánulása, a szellemi cél

kifejezése, az emberiségnek mint Isten fiainak nevelése. Ez a mi létünknek alapja. Közülünk senki sem él csak magának. Egyenként gyengék és tehetetlenek vagyunk. Csak egymással egyesülve jutunk a mi teljes kiváltságaink birtokához. Csak a mikor megvalósítottuk azt, hogy mi egy hatalmas egész tagjai vagyunk, a melytől nyerjük erőnket és a melynek engedelmes-séggel tartozunk, mondhatjuk (az evangéliummal szólva) az örökéletbe jutottunk. Akkor ismerjük el, hogy a mult iránti tartozásaink a jövővel szemben állandó köteleességeket rónak reánk. Csak akkor van jogunk Istenben bízni, a mikor mi is megtesszük mindazt, a mivel tartozunk.

Isten atyasága, a mint ezt egy jól ismert angol theologus közelebbről mondotta,¹ nagy és magasztos igazság. De azt kérdi, hogy vajjon elég erős-e az a mostani unitárius formában elhor-dozni azt a növekedő terhet, a melyet arra a fejlődő társadalom tesz. Nem tűnik ki, hogy miért lenne szükség a Szentháromság tanához folyamodni azért, hogy „a társadalmi elemet az emberi természetben megoltalmazza az által, hogy azt az istenibe beoltsa“. A társadalmi elem az emberi természetben már meg-van. Ez az ő lényegének igazi örverése, életének lehellete, jel-lemének alapja, növekedésének elve, összetételének egysége, végérvényességének ígérete. De éppen ez az, a mi hiányzik egy társas istenfő fogalmában, a hol mindenike egy csekély számra korlátolt személyeknek, teljesen egyenlőnek és töké-letesnek van feltüntetve, s a kiknek semminemű segítségre nincs szükségük s nem is nyujtanak, minél fogva a kölcsönös köteleesség érthetetlen. Nem itt van a jövő hajtó erejének titka. Ez a legfenségesebb egységben van, a melyet a vallás nagyon merészen megvalósítani vágyakozik, mint az Isten életét az ember lelkében. E felé haladunk lassanként, jóllehet lépéseinket korszakokkal kell számítani és ezer esztendő csak annyi, mint egy nap. Az emberiség nagy tömegébe minden erő és adomány, mint Szent Pál látta az egyházban, ugyanazon Istentől jó és mindenki a maga erejéhez képest az Ő dicsőségét munkálja. Törvényük együttműködés. Mi ezt a tevékenység minden nemé-ben követeljük. Az iparban, a tanulásban, az önkormányzatban, a népek jólétében és a távol jövőben létesülő nemzetközi jóaka-

¹ Gwatkin, The Knowledge of God, II. 298.

ratban, mi folyton arra törekszünk, hogy a különféle munkások összhangban munkálják a közjót. A vallás, a mint az lassanként a maga tisztább öntudatára jut, ugyanezen ezélt fogja szem előtt tartani. Az Oceanon túl a felekezetközi barátságra irányuló mozgalom már gyors léptekkel halad előre. Ez a haladás hazánkban lassubb. De bizonyára eljő. Nyitott szemekkel és szívvel fog-e minket találni vagy megoszolva és gyanakodva? Adja Isten, hogy üdvözljük azt s felhasználjuk az alkalmakat s akkor reánk nézve teljesedésbe megy a kérés: „Jöjjön el a te országod“.

(Angolból.)

FERENCZ JÓZSEF.

Unitárius polemikusok Magyarországon a XVI. században.

(Folytatás.)

2. *Dávid Ferencz irodalmi jelentősége.*

A XVI. század protestáns polemikusainak megítélésénél az irodalmi szempont ez: mennyiben táplálták, irányították koruk s társadalmuk gondolkozását. Mert e korban a könyvek leirt beszédek, az írók pártok vezérei; következőleg a polemikus jelentőségét a szónok, bölcselő, esetleg a költő jelentősége szükségképen kiegészíti. Dávid legfőbb érdeme az unitárius gondolat kifejtése. Azonban e gondolat hatása a maga idejében kisebb volt annak jelentőségénél. Nehány évtized mulva pedig eszméjére homály borult; mert a következő századok unitárizmusa inkább sociniánizmus, mint Dávid-féle. A XVII. században vivott élet-halálharc idején a Hunyadi Demeter szövegezte s Báthory által Blandrata közbenjárására jóváhagyott *Confessio* alkotta az egyistenhit alapját.

Nagyobb hatása volt Dávidnak a magyar gondolkozás egyetemes fejlődésére. Ő az első, ki kora figyelmét a vallás sociális tartalmára irányította s a társadalom észszerű fejlődését sürgette oly időben, midőn hazánkat az erkölcsi züllés, a politikai egyenetlenség s az elerőtlenedés bukással fenyegette. Mind e hatások teljes mértékben csak a XIX. század második felében fejlődtek ki s a Dávid-féle unitárizmus napjainkban éli virágkorának kezdetét.

Költészetével Dávid a nemzeti rajongók közé tartozik. Első *Elégiájában*, mely műfajilag óda s melyet Meggyesi Ferenczhez,¹ első pártfogójához irt, gyönyörű distichonokat szentel a

¹ Meggyesi F.-ről l. *Haner*: Hist. 251 l. s ehhez kommentárul *Jakab E.* D. F. E. 8 l. Ez elégia előszava Pesti Gáspárhoz intézve. Egyháztörténeteink